

Svensk traditionell medicin i ett historiskt perspektiv

Frants Staugård

Många tecken tyder på ett ökat intresse hos befolkningen för alternativ medicin. Detta skulle kunna förklaras som ett symptom på brister och ofullkomligheter i den moderna medicinens tillämpning i Sverige, framhåller Frants Staugård, Senior Medical Officer Epidemiology Unit, Ministry of Health, Gaborone, Botswana.

Artikeln analyserar likheter mellan traditionell medicin i utvecklingsländerna och olika former av folklig medicin, inklusive den alternativa medicinen i Sverige.

Möjligen kan erfarenheter av en sådan analys bli till nytta också för utveckling av svensk hälso- och sjukvård, efterhand som vi inser att denna inte är en så fulländad modell för resten av världen som vi ibland har trott.

Den traditionella medicinen, som vi observerar i utvecklingsländerna i vår tid, har många gemensamma drag med den traditionella medicinen, som stod till allmogens förfogande vid behov av sjuk- och hälsovård i ett land som Sverige fram till första hälften av detta sekel [1,2]. Den traditionella medicinen i tex ett afrikanskt samhälle är, trots sina många individuella drag och lokala, socio-kulturella integration, inte något unikt fenomen för just detta samhälle, men utgör en del av ett universellt system för förebyggande och behandling av sjukdom, där uppfattningar om sjukdomsorsaker, behandlingstraditioner och den sociala strukturen av terapisystemet i olika kulturer har förvånansvärt många paralleller och identiska beståndsdelar.

Vissa grundläggande element är således typiska för den traditionella medicinen oavsett om den utövas inom Ayurvedan, Unanin, av en *Inyanga* i Zimbabwe eller av en *Sangoma* i Tswana-kulturen.

Det är dessa grundläggande paralleller – eller identiska faktorer – som på trots av alla ytliga

olikheter och kulturellt specifika drag gör det rimligt att diskutera den traditionella medicinen som ett universellt fenomen och som sådant i stort sett i alla samhällen i världen i vår tid är ett *alternativ* till den moderna, vetenskapliga medicinen.

Men det är inte bara så att svensk och tex afrikansk, traditionell medicin tillhör samma familj i idéhistorisk mening och att det därför kan vara spännande att jämföra deras sjukdomsuppfattningar och behandlingsprinciper och finna att tex tandvärk behandlas på exakt samma sätt (med en form av akupunktur) av en bushman-*ngaka* i inre Kalahari och av en lapsk-medicinman i Finnmark för något sekel sedan [3]. Viktigare för vårt syfte är det att undersöka den svenska, traditionella medicinens utveckling i relation till den moderna medicinen under det senaste halva seklet.

Vi har inom den moderna medicinen utvecklat ett oerhört potent och högteknologiserat behandlingssystem och som del av denna processen trängt undan den traditionella medicinen – i alla fall i dess klassiska form.

Frågan är om vi därigenom i Sverige har gjort ett allvarligt misstag? Och om vi nu håller på att upprepa detta misstag i utvecklingsländerna? Möjligen kan vi – genom att studera svensk traditionell medicin i ett historiskt perspektiv – göra vissa observationer och dra slutsatser, som kan visa sig nyttiga vid planeringen av den framtida sjuk- och hälsovården i utvecklingsländerna?

Artikels huvudsyfte är att granska denna fråga.

Den besläktade frågan huruvida den traditionella medicinen i sin nuvarande form i vissa utvecklingsländer innehåller element, som vi bör studera och använda oss av vid planerandet av vår egen sjuk- och hälsovård i framtiden i Sverige förefaller mig också relevant och bör granskas noga, men i annat sammanhang.

Från kloka gubbar till hälsohem

Kring år 1700 hade Sverige 1,5 miljoner invånare och totalt 13 utbildade läkare [4].

Det är överflödigt att nämna att samtliga dessa befann sig på eller i närheten av kungens slott eller adelns herrgårdar.

Genomsnittsbefolkningen hade ingen tillgång till kvalificerad, medicinsk hjälp vid sjukdom, men den hade sina traditionella medicinmän – de kloka gubbar och gummor, som fanns överallt i stad och på land.

Vi vet att de var många – men inte hur många.

År 1900 hade Sverige fått 376 provinsialmedici.

Samtliga dessa rapporterade regelbundet om "kvacksalvare" i sina distrikt. Därmed avsågs ursprungligen samtliga sådana personer, som utan godkänd läkarutbildning befattade sig med sjukdomsbehandling.

Senare har ordet fått en bredare mening och används om sådan behandling, som strider mot "vetenskap och beprövad erfarenhet". Detta är ett synnerligen svenskt begrepp. Problemet är hur det definieras? Erfarenhetsenligt är begreppet i hög grad flexibelt.

Det som är kvacksalveri idag – behöver alltså inte var det i morgon. Och vice versa.

1956 kom "kvacksalveritredningen" [5], som upplyste att ett minimum av 947 botare var aktiva i Sverige på början av femtitalet; 1962 var det sista året då man hade obligatoriska rapporter från provinsialläkarna i riket om bland annat "kvacksalvares" aktiviteter. Endast ett fåtal var då registrerade som aktiva [4]. Man kan – trots de bristfälliga uppgifterna – dra den slutsatsen, att den traditionella medicinen i sin ursprungliga form – de kloka gubbarna och gummorna – gradvis försvann i Sverige fram mot sextitalet. Den existerar dock fortfarande även om sporadiskt i vissa delar av landet, där kopsättare, blodstillare och smörjare fortfarande

de är aktiva. Samtidigt med den kloka gubbens försvinnande har vi emellertid fått en framväxt av en annan typ av traditionell medicin – *den alternativa*. Med *alternativ medicin* avser jag behandlingssystem som homeopatin, antroposofin, zontterapi, naprapathin och naturopatin – för att nämna några exempel.

Dessa alternativa behandlingsformer är givetvis mycket olika den kloka gubbens, men har dock identiska grunddrag avseende faktorer som sjukdomsuppfattningar och sjukdomsbehandling jämte sociala karaktäristika för såväl flertalet av botare som deras patienter.

Det är alltså idéhistoriskt acceptabelt att uppfatta den alternativa medicinen som en nutida, mera sofistikerad variant av den klassiska, traditionella medicinen i Sverige och i andra industrialiserade länder. Den traditionella och alternativa medicinen kunde gemensamt benämnas *den folkliga medicinen* – eftersom denna behandlingstradition alltid har varit och fortfarande är *folkets medicin* i kontrast till den vetenskapliga eller moderna medicinen [4].

Relationerna mellan de begrepp, som har introducerats i det föregående, framgår av *figur 1*.

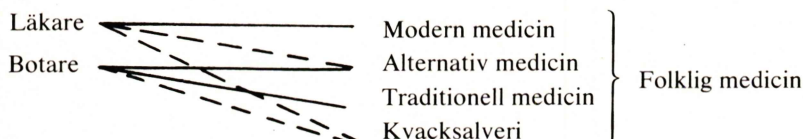
Modern medicin utövas per definition enbart av vetenskapligt utbildade läkare, medan lekmän (botare) utövar traditionell eller alternativ medicin.

Ett fåtal läkare använder sig av alternativa behandlingsmetoder, medan definitionsmässigt såväl botare som läkare ibland kan riskera att bedriva kvacksalveri.

Vad som har hänt historiskt i Sverige är alltså att vi har fått en gradvis utveckling på den folkliga medicinens område från kloka gubbar och gummor till den mera sofistikerade, alternativa medicinen, som i olika skepnader men med i stora drag identiska grundelement vidareför den folkliga medicinens traditioner i Sverige.

Det finns två teorier om omfattningen av befolk-

Figur 1. Behandlingsformer och deras utövare

ningens förbrukning av folklig tradition.

Den ena säger att förbrukningen har varit relativt konstant med tiden men ändrat yttre form.

I konsekvens härmed kan man alltså säga att hälsokostbutikerna successivt har ersatt de kloka gubbarna och att den moderna medicinens framväxt inte har haft någon direkt eller indirekt effekt på denna processen.

Enligt den andra teorin har befolkningens förbrukning av folklig medicin karaktär av en vågrörelse med tiden, där den klassiska, traditionella medicinen successivt har minskat i omvänd proportion till framväxten av den moderna medicinen, men där den nutida varianten av den traditionella medicinen – den alternativa – har upplevt en kraftig växt under de senaste åren, någorlunda parallellt med den moderna medicinens växt.

Relationerna mellan förbrukningen av folklig och modern medicin enligt denna teori framgår av *figur 2*. Det bör understrykas att denna modell delvis är spekulativ.

Trots avsaknaden av tillförliga statistiska uppgifter om förbrukningen av folklig medicin tycks några nyare undersökningar stödja den senare teorin.

Flertalet av botarna inom den alternativa medicinen baserar sin verksamhet på någon form av lära eller teori och många av dem genomgår träning och undervisning i skolor eller institut.

Teorierna som ligger till grund för vissa alternativa terapiformer kan vara utomordentligt detaljerade och sofistikerade som de antroposofiska och homeopatiska principerna, medan andra terapiriktningar – exempelvis faste- och lavemangs-idéerna – är enklare och kan härledas mera direkt till den

Teorierna som ligger till grund för vissa alternativa terapiformer kan härledas direkt till den traditionella medicinens tusenåriga principer.

traditionella medicinens tusenåriga principer. I detta fall till de förhärskande idéerna inom den traditionella medicinen universellt om sjukdom som ett uttryck för någon orenhet i kroppen och behandlingen i konsekvens därav som någon form av re-nande åtgärd.

År 1979 fanns det i Sverige 476 organiserade botare och ett större, men okänt antal icke-organiserade [6]. Antalet organiserade botare var alltså detta år av samma storleksordning som antalet registrerade "kvacksalvare" år 1951.

De organiserade botarna tillhör sex olika kategorier, som framgår av *tabell 1*.

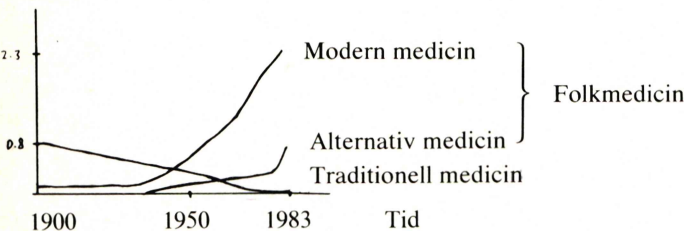
Tabell 1. Organiserade alternativa behandlare i Sverige 1979 [6]

Massörer	20
Zonterapeuter	35
Homeopater	146
Chiropractorer	65
Naprapather	170
Naturopather	46
	176

Ett försök att beskriva den brokiga skaran av yrkesverksamma icke-organiserade botare i Sverige gjordes 1979 [7].

Figur 2. Tidsmässiga relationer mellan förbrukningen av modern och folklig medicin

Förbrukning av vård
per capita

Källorna till denna information var huvudsakligen veckotidningsindustrins produkter jämte intervjuundersökningar i olika delar av landet. En tentativ, men troligen långt ifrån komplett, lista finns i tabell 2. Endast *behandlare* – och således ej tex iridologer eller plantologer, som diagnosticerar sjukdomar genom att observera iris respektive plan- ta pedis – finns upptagna i denna tabell.

Tabell 2. *Icke-organiserade alternativa behandlare i Sverige 1979 [7]*

Icke-organiserade eller utbildade	Exorcister
Massörer	Radisonterapeuter
Zonterapeuter	THX-sprutare
Homeopater	Fasteterapeuter
Chiropractorer	Lavemangsdistributörer
Naprapather	Iscador-sprutare
Naturopater	Blodstillare
Holoterapeuter	Telepatiska
Auriculoterapeuter	Telefoniska
Akupunktörer	Koppsättare
Phytoterapeuter/	Extraktörer
Herbalister	Handpåläggare
Magnetisörer	Galvanoterapeuter
Troshelbrägdagörare	
Lymfolsörer	

Beskrivningen av olika, alternativa terapiformer i tabell 2 avspeglar inte – som man kunde tro – någon långt driven specialisering inom den folkliga medicinen, men den ofta förekommande uppfattningen bland botarna är att just deras terapi är omnipotent.

Några tillförlitliga sifferuppgifter om *antalet* yrkesverksamma botare, utöver någon form av alternativ medicinsk behandling i Sverige i nutiden är ej tillgängliga.

Uppskattningsvis uppgår deras antal dock till minst 2 000 år 1983.

Bland läkarna har intresset för alternativ medicin ökat och en förening för biologisk medicin har ett medlemstal på cirka 80 utbildade läkare, som förmodligen i de flesta fall kombinerar verksamhet inom skolmedicinens område med någon form av alternativ terapi. Förbrukningen av alternativa vårdformer och alternativ medicin i den svenska befolkningen har undersökts i några studier [8, 9].

Resultaten av dessa antyder att mellan 12 och 20 % av genomsnittsbefolkningen vid ett eller flera tillfällen under ett år använder sig av alternativ medicinsk behandling eller av alternativa, medicinska preparat.

Det finns inte tillräckligt bra statistiskt material ännu för att säkerställa, huruvida tendensen till förbrukning av alternativ medicin har ökat significant under den senaste 5–10-årsperioden, men allt tyder på att så är fallet.

Denna ökning tycks ha skett ungefär parallellt med ökningen i förbrukningen av modern medicin, som dock har utvisat en viss, stagnerande tendens under de senaste få åren.

Om man accepterar som ett faktum att förbrukningen av alternativ medicin har ökat, inte bara i absoluta siffror, men också i termer av per capita-förbrukning i befolkningen – måste vi alltså analysera den paradox, att den moderna medicinen – som aldrig tidigare har varit så lätt tillgänglig för så många medlemmar av befolkningen och aldrig tidigare har haft ett sådant behandlingspotential som just i vår tid – ändock måste registrera uppblostrings- tringen av alternativa terapiformer ungefär parallellt med sin egen växt – som en skugga på väggen. Genom att analysera denna paradox i relationerna mellan modern och folklig medicin i Sverige kan vi möjligen vinna vissa erfarenheter, som kan vara nyttiga vid försöken att planera ett heltäckande hälsovårdssystem i utvecklingsländerna.

Varför blomstrar den alternativa medicinen i vår tid?

När så många nutidsmänniskor trots fri tillgång till modern sjukvård av mycket hög teknisk kvalitet väljer alternativ behandling tillsammans med – eller just som *alternativ* till skolmedicinsk – kan förklaringarna givetvis vara komplexa. De återfinns i flertalet fall dock troligtvis bland de följande, som summeras i tabell 3.

Att den *moderna medicinen inte är omnipotent*, och därmed inte förmögen att lösa samtliga nutids- människans sjukdomsproblem, är en relativt ny observation, som trots all önskvärd dokumentation ännu ej tycks ha accepterats som en sanning av en grupp av läkare och sjukvårdspolitiker som fortfa-

Tabell 3. Möjliga förklaringar till uppblomstringen av alternativa vårdformer i Sverige i nutiden [1]

Modern medicin är inte omnipotent.

Modern medicin negligerar ofta individuell kommunikation.

Modern naturvetenskap har skrämmande utvecklingstendenser.

Hälso- och sjukvårdsinformation handläggs av veckotidningsindustrin.

Ockultism och mysticism utövar ökad dragningskraft i krissituationer.

Alternativ medicin är ett symptom på västerländsk kulturell degeneration.

Alternativ medicin erbjuder nytt hopp vid terminal sjukdom.

Alternativ medicin honorerar letandet efter neurotiska primärvinster.

rande letar efter svar på samtliga hälsofrågor i en utveckling av ständigt mera raffinerat medicinskt teknologi och biomedicinskt kunnande.

Flertalet av befolkningen i industriländerna tycks dock ha förstått att modern medicin inte innebär frälsning från alla plågor och att den till och med kan ha vissa hälsovådliga effekter.

En sådan smärtsam observation har säkert förorsakat ökande intresse för alternativ medicin bland besvikna patienter.

Inom den europeiska läkarkonsten fanns det tidigare en klar skråorientering. Den klassiska hippokratiska eden var närmast en religiös invigningsrit och dess syfte att värna om det egna skrået.

Kunskap om läkarkonsten förbehölls medlemmar av detta skrå och skulle enligt traditionen icke meddelas någon annan. All annan form av hälsoupplýsing och direkt information till patienter och allmänhet ansågs vara emot läkarens intressen.

Ända fram till vår tid har delar av denna tankegång kunnat spåras i det medicinska etablissemangets verksamhet. Läkarkårens avskärmning från befolkningens vardagssituation har historiska och sociala förutsättningar och exempel på att medlemmar av kåren allvarligt har försökt att bryta sig ut ur sina elfenbenstorn är inte vanliga. En av konsekvenserna av denna sociala avskärmning mellan läkare och allmänhet är en växande skepsis i befolkningen, riktad mot den fortfarande alltför auktoritära läkarrollen.

Denna skepsis leder tveklöst till ett ökande intresse för alternativ medicin i vissa delar av befolkningen.

Det dominerande naturvetenskapliga paradigmet inom den moderna medicinen har säkert ansvar för en del av flykten till den alternativa medicinen. Det teknologiska imperativet för den västliga civilisationens utveckling har lett till produktion av massförstörelsevapen och ekologiska katastrofer. På sjukvårdens område nås nutidsmänniskan regelbundet av rapporter om möjligheter till genmanipulation och avancerad organtransplantation.

Vad Illich [10] klassificerar som den "kliniska iatrogenesen" har blivit till en personlig erfarenhet för allt flera patienter, som drabbas av nosokomiella infektioner och mer eller mindre allvarliga biverkningar av läkemedel.

Ett logiskt försvar blir för många människor att vända sig till den alternativa medicinen, som utlovar bot med hjälp av "giftfria naturmedel" och uppmanar oss att återvända till naturen, seglande på en grön våg.

Veckotidningsindustrin i Sverige har – bredvid drottningar, TV-idoler och horoskop – som ett kärt tema den moderna sjukvårdens ödesdiga felbedömningar, nonchalans och biverkningar. Och samtidigt lanseras färgstarka historier och lavemangdistributörers lysande insatser på sjukdomsbehandlingsområdet.

Att den moderna medicinen har försummat att kommunicera med allmänheten på rätt språk och från rätt plattform är huvudorsaken till att *veckotidningsindustrin har fått monopol på hälso- och sjukvårdsinformation* i Sverige.

Detta monopol utnyttjas till att påskynda flykten till den alternativa medicinen.

Vissa folkmedicinska idéer har *ockult, metafysisk-religiös karaktär* och attraherar därmed en viss grupp av människor. Detta fenomen är speciellt framträdande, när en hyperrationalistisk kultur befinner sig i en krissituation, vilken därigenom ifrågasätter validiteten av sitt teknologiskt-rationalistiska paradigm. Ockulta, mysticistiska idéer och förenklade förklaringsmodeller har historiskt sett alltid florerat som ett symptom på kulturell degeneration och ideologisk kris i ett samhälle.

Den alternativa medicinens uppblomstring i västlandet i vår tid kan ses som ett parallellt fenomen till Tacitus' verksamhet i romarrikets upplösningsperiod, Steiners filosofi i början av detta sekel och Reichs i trettioalets Tyskland.

Att den alternativa medicinen ter sig *lockande för människor med terminal sjukdom* för vilken den moderna medicinen har uttömt sina behandlingsresurser, tarvar ingen närmare förklaring och är tveklöst en väsentlig orsak till uppblomstringen av THX-kulten i Sverige.

Psykosomatiska problem har hög – och möjligen ökande – incidens i den svenska befolkningen och det är uppenbart att fastekurer och lavemangsriter *honorerar letandet efter neurotiska primärvinster* i de grupper av befolkningen, som ogärna ger sig i kast med personlig analys och intervention på exempelvis sociala problemområden.

Sammanfattning

Den viktigaste, gemensamma nämnaren bakom ett flertal av de nämnda, möjliga förklaringar till den alternativa medicinens framväxt är dess karaktär av ett *symtom* – nämligen på brister och ofullkomligheter i olika aspekter av den moderna medicinens tillämpning i Sverige i nutiden.

Flykten till den alternativa medicinen kan uppfattas som ett protestbeteende. Vår högteknologiserade, övervägande institutionaliserade och kurativt inriktade, organkoncentrerade sjukvårdssystem tycks inte fylla en väsentlig del av de krav, som människor formulerar – medvetet eller omedvetet – till detta vårdssystem.

Då vi tillät den moderna medicinen att växa fram med sina dominerande resurskrav i Sverige, tillät vi den samtidigt att negligera eller direkt förtrycka den folkliga behandlingstraditionen. Vissa delar av denna representerade irrationalitet och ockultism. Några enstaka element var möjligen rentav hälsovådliga. Men vi glömde observera att den folkliga medicinen innebar värdefulla element av socio-kulturell integration, en oftast föredömlig holistisk sjukdomsuppfattning, en satsning generellt på aktiverande gemenskapsvård och en fokusering på preventiva åtgärder.

Troligtvis kastade vi således inte bara ut badvattnet, men tillika barnet.

Det är ytterst viktigt att vi inte i utvecklingsländerna begår samma allvarliga misstag som i Sverige, och att vi inte vid utbyggnaden av en sjuk- och hälsovård av västlig modell förbiser primära, mänskliga behov. Låt oss undersöka den traditionella medicinen i utvecklingsländerna, ta vara på dess tusenåriga empiri på området *materia medica*, lära oss av dess socio-kulturella integration i lokalsamhället och dess sjukdomssyn, som alltid respekterar individuella, personlighetsmässiga och sociala faktorer i patogenesen.

Vad vi kan lära oss genom en sådan observation kan bli till nytta för utvecklingen av ett heltäckande sjuk- och hälsovårdssystem i många utvecklingsländer.

Möjligen kan sådana erfarenheter också bli till nytta för den framtida utvecklingen av den svenska hälso- och sjukvården, efterhand som vi inser att denna möjligen inte är en så fulländad modell för resten av världen, som vi ibland har trott.

REFERENSER

1. *Tillhagen, C H*: Folklig läkekonst LTs Förlag, Stockholm 1958
2. *Staugård, F*: Traditional Medicine in Rural Botswana Masters Thesis. Nordic School of Public Health, Gothenburg 1982
3. *Steen, A*: Samenes Folkmedicin, Samiske Samlinger, Norsk Folkemuseum. Universitetsforlaget, Oslo 1961
4. *Bowallius, M*: Från andetro till zonterapi. Socialmedicinsk tidskrift 56: 480, 1979
5. Statens Utredningar (SOU) 1956: 29, Stockholm 1956
6. *Jacobson, N. O*: Naturläkemedel och alternativa behandlingsmetoder. Disseration. Eget Förlag, Stockholm 1979
7. *Staugård, F*: Den folkliga medicinen. Liber Förlag, Stockholm 1979
8. Levnadsförhållandena 1975. Socialstyrelsen. Liber Förlag, Stockholm 1978
9. *Haglund, B., Isacson, S. O*: Alternativa vårdformer. Socialmedicinsk tidskrift 58: 121–126, 1981
10. *Illich, I*: Medical Nemesis